

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่น (ด้านภาษาและวรรณกรรม)

ชื่อโครงการ/กิจกรรม/กลุ่ม **หมอสู่ขวัญ ทำขวัญ**

ข้อมูลส่วนตัวผู้ดำเนินการภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชื่อ - นามสกุล

นายปิยศักดิ์ บุญทองโท (ข้าราชการบำนาญ)

เกิดวันที่ ๒๑ เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๗

สถานที่ตั้ง

เลขที่ ๒๑ หมู่ที่ ๑ บ้านท่าขอนยาง ตำบลท่าขอนยาง

อำเภอกันทรวิชัย จังหวัด มหาสารคาม

ชื่อผู้ประสาน

นางมาลัย ถนัดคำ

เบอร์โทรศัพท์ที่ใช้ในการติดต่อ ๐๘๗ - ๙๕๔๑๗๖๖

ประวัติการศึกษา

จบ ป ๔ จากโรงเรียนวัดบ้านหัวเขาแตก ตำบลหนองเรือ อำเภอนาเชือก

จังหวัดมหาสารคาม

จบ ป ๗ สอบเทียบ ป.๗

จบ ม.๓ จากโรงเรียนวัดสุวรรณवास อำเภอกันทรวิชัย จังหวัด

มหาสารคาม

ประวัติการทำงาน

ข้าราชการบำนาญ เคยรับราชการครูชำนาญการพิเศษที่โรงเรียน บ้านชีเหล็กบุงเบาสามัคคี ท่านได้เรียนรู้การเป็นหมอสู่ขวัญมาจากคุณตาชื่อศักดิ์ แก้วจุมพล หลังจากเกษียณอายุราชการ ได้เริ่มทำพิธีบายศรีสู่ขวัญทั่วไป สู่ขวัญและสู่ขวัญในพิธีมงคลต่างๆเช่น ขึ้นบ้านใหม่ งานบวช งานแต่งงาน เป็นต้น

ขวัญ เป็นสิ่งที่ชาวอีสานให้ความสำคัญและเชื่อว่าเป็นมงคลแก่ชีวิต ทำให้ชีวิตและครอบครัว มีความร่มเย็นเป็นสุข และสร้างพลังทางจิตวิญญาณ จึงพบเห็นพิธีบายศรีสู่ขวัญ หรือการสู่ขวัญเพื่อเสริมสร้าง กำลังใจให้กับผู้รับขวัญอยู่ทุกช่วงของชีวิตของชาวอีสาน เช่น การสู่ขวัญเด็กน้อย สู่ขวัญนาค สู่ขวัญขึ้นบ้านใหม่ สู่ขวัญแต่งงาน สู่ขวัญคนป่วย สู่ขวัญข้าว สู่ขวัญควาย เป็นมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แสดงถึง ความรักและความห่วงใยที่จะช่วยให้สังคมสงบสุข

๑) ความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะของขวัญ โดยเชื่อว่า ขวัญมีลักษณะที่ใกล้เคียงกับร่างกาย มนุษย์ที่ไม่มีตัวตน ทำหน้าที่แทนจิตใจของมนุษย์ กล่าวคือ ขวัญมีอารมณ์ ขวัญกินอาหารได้ ขวัญชอบคำ สรรเสริญเยินยอ ขวัญชอบฟังถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน ชอบใช้เสื้อผ้าอาภรณ์ที่สะอาดและสวยงาม ขวัญ ตกใจง่าย และที่สำคัญ คือ ชอบเที่ยวเพิลิดเพิลินพลัดหลงอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ที่ร่างกายของมนุษย์ได้สัมผัส ผ่านไปเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน เมื่อมนุษย์ตกอยู่ในสภาพขวัญออกจากร่าง เชื่อว่าเป็นภาวะที่ อันตรายอย่างยิ่ง จำเป็นต้องมีการทำพิธีเชิญขวัญซึ่งพลัดหลงอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ ให้กลับคืนสู่ร่าง ด้วยบทสวด ขวัญที่มีภาษาที่ไพเราะอ่อนหวาน และมีเนื้อหาที่ใช้เชื่อเชิญให้ขวัญพอใจและสบายใจ เพื่อให้ขวัญกลับเข้าร่าง เดิม

๒) ความเชื่อเกี่ยวกับจำนวนและที่อยู่ของขวัญ บทสวดขวัญทุกประเภทที่ใช้ในการ ประกอบพิธีกรรม เกิดจากความเชื่อที่ว่าคนหรือสัตว์มีขวัญอยู่จำนวน ๓๒ ขวัญ ประจำอยู่ตามอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายทั้ง ๓๒ แห่ง เช่น ขวัญเท้า ขวัญหู ขวัญตา ขวัญคิ้ว

พิธีสู่ขวัญ หรือ บายศรีสู่ขวัญ

“พิธีสู่ขวัญ” หรือ “พิธีบายศรี” หรือ “บายศรีสู่ขวัญ” เป็นพิธีกรรมสำคัญที่ชาวอีสานจะทำการ แพบทุกโอกาส ตามความเชื่อที่ว่า ถ้าขวัญออกจากร่างจะทำให้ผู้เป็นเจ้าของขวัญนั้นประสบผลร้ายต่าง ๆ ดังที่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ว่า “ประเพณีการสู่ขวัญ เกิดจากความเชื่อที่มีมาแต่ดึกดำบรรพ์ที่ว่าคนเราเกิดมามีธรรมชาติอันหนึ่งที่เรียกว่า “ขวัญ” ประจำปกป้องรักษาตัวผู้เป็นเจ้าของขวัญ เพื่อให้มีความสุขไม่เกิดเจ็บป่วย แต่ถ้าขวัญของคนใดคนหนึ่งหายไปจากตัว จะทำให้คนนั้นเกิดความเจ็บป่วย มีความทุกข์และอาจสิ้นชีวิตได้ เพื่อให้ขวัญได้อยู่กับเนื้อกับตัวดังเดิม จึงมี “พิธีสู่ขวัญ” หรือ “พิธีเรียกขวัญ” ขึ้น” การทำพิธีบายศรีสู่ขวัญอาจจะมั่งทั้งพิธีทางพุทธศาสนาและพิธีทางศาสนาพราหมณ์ กล่าวคือ มีการนิมนต์พระสงฆ์อย่างน้อย ๕ รูป มาฉันภัตตาหารและเจริญพระพุทธมนต์ สวดชัยมงคลคาถาร่วมกับพิธีการบายศรีสู่ขวัญ ซึ่งเป็นรูปแบบพิธีทางศาสนาพราหมณ์

โอกาสในการจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญ

การจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญมีมูลเหตุสำคัญ ๒ ประการ ดังนี้

๑. เนื่องในโอกาสอันเป็นมงคล เพื่อแสดงความยินดีที่ประสบความสำเร็จหรือได้รับชัยชนะ โดยมีจุดหมายเพื่อเป็นการรับขวัญ บำรุงขวัญและกำลังใจ และถือเป็นการอวยพรให้ประสบความสำเร็จความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ การต้อนรับแขกคนสำคัญ การบวชนาค การเกิด
๒. เนื่องในโอกาสที่รอดพ้นจากอันตรายต่าง ๆ เป็นการทำให้บายศรีสู่ขวัญเพื่อขับไล่ความอัปมงคลต่าง ๆ ให้ออกไป เมื่อสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลายออกไปแล้วก็จะเกิดความเป็นสิริมงคลเข้ามาแทนที่ เช่น ในโอกาสที่หายจากการเจ็บป่วย หรือหลังจากประสบอุบัติเหตุ เป็นต้น

องค์ประกอบของพิธีบายสู่ขวัญ

ผู้ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ หมอสู่ขวัญ หมอสูตร หรือ หมอสู่ขวัญ หรือบางครั้งเรียกว่า “พราหมณ์” คำว่า “สูตร” ในภาษาอีสานหมายถึง “สวด” หมอสู่ขวัญจึงหมายถึง ผู้ที่มีความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับพิธีบายศรีสู่ขวัญและเป็นผู้ประกอบพิธีบายสู่ขวัญ ได้แก่ นำกล่าวคำไหว้พระ คำกล่าวเทวดามาเป็นสักขีพยาน และบทสู่ขวัญ รวมถึงพิธีกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลตามวัตถุประสงค์ ส่วนใหญ่หมอสู่ขวัญจะบุคคลที่ชาวบ้านให้การยอมรับนับถือ

ค่าตอบแทนหมอสู่ขวัญในการทำพิธีบายศรีสู่ขวัญ แบ่งเป็น ๒ แบบ ได้แก่

- ค่าตั้งครุ หมายถึง เงินที่ทางฝ่ายเจ้าภาพผู้จัดงานมอบให้หมอสู่ขวัญพร้อมกับขันธ ๕ เป็นค่าครุ เป็นเงิน ๑ บาท ๕๐ สตางค์ หรือ ๖ สลึง
- ค่าสมนาคุณ หมายถึง เงินที่ฝ่ายเจ้าภาพผู้จัดงานมอบให้หมอสู่ขวัญเพื่อเป็นค่าตอบแทนหรือสินน้ำใจ ซึ่งหมอสู่ขวัญจะไม่เรียกร้องขึ้นอยู่กับศรัทธาของเจ้าภาพ มีจำนวนตั้งแต่ ๕๐ - ๒๐๐๐ บาทขึ้นไป ขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าภาพที่จัดงาน โดยเจ้าภาพจะผูกข้อมือหมอสู่ขวัญก่อนทำพิธี เรียกว่า “ผูกแขนหมอพราหมณ์” ในบางครั้งเจ้าภาพอาจจะมอบเงินนี้ให้หลังเสร็จพิธีแล้วก็ได้

เครื่องสังเวย ได้แก่ อุปกรณ์และสิ่งของต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญ เพื่อใช้เป็นเครื่องเช่นและบูชาเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่เชื่อว่ามีอยู่ และเครื่องสังเวยสำหรับขวัญประกอบด้วย

พาขวัญหรือพานบายศรี บายศรี มาจากคำว่า “บาย” ในภาษาเขมรแปลว่า ข้าว และคำว่า “ศรี” ในภาษาสันสกฤต แปลว่ามิ่งขวัญ สิริมงคล รวมกันหมายความว่า “ข้าวอันเป็นสิริมงคลหรือข้าวขวัญ” ซึ่งข้าวนี้จะเป็นส่วนประกอบของการจัดพานบายศรีหรือพาขวัญที่ขาดไม่ได้ พานบายศรีสู่ขวัญมักจะจัดด้วยพานทองเหลืองหรือสัมฤทธิ์ที่วางซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ชั้นที่ ๑ ใส่กล้วย ขนม ขนมต้ม หรืออาหารประเภทขนมและผลไม้ ส่วนชั้นอื่น ๆ จะใส่ดอกไม้ รูป เทียน หมากพลู ยาสูบ โดยกลัดใบตองเป็นกรวยสอดใส่ไว้ให้สวยงาม พร้อมกับด้ายที่จะใช้ผูกข้อมือก็จะนำมาประดับในพานบายศรีสู่ขวัญ บางท้องถิ่นอาจจะมีอีกพานหนึ่งสำหรับใส่ผ้าผืน แพรขาว หวี กระจก น้าอบ เครื่องประดับ เช่น แหวน สร้อย ของผู้ที่เป็นเจ้าของขวัญ

พานบายศรีสู่ขวัญสำหรับบุคคลธรรมดาทั่วไป จะนิยมใช้แบบ ๓ และ ๕ ชั้น ส่วนแบบ ๗ และ ๙ ชั้น นิยมจัดในพิธีสำหรับพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ จำนวนชั้นพานบายศรีจะเป็นเลขคู่ตามความเชื่อเรื่อง ตัวเลขของชาวอีสานดังกล่าวว่า “คี่อยู่ คู่หนี” (คี่ หมายถึง จำนวนคี่) ถ้าต้องการให้ขวัญอยู่กับตัวจะต้องจัด ชั้นพานบายศรีเป็นจำนวนคี่

เครื่องคาย (ชั้น ๕) เป็นเครื่องบูชาหมอสู่ขวัญที่เจ้าภาพต้องเตรียมไว้ ประกอบด้วย ดอกไม้และ เทียนอย่างละ ๕ คู่ เงินค่ายกครู และเงินสมนาคุณ โดยจะจัดใส่กรวยใบตองสดและวางไว้ในพาน เรียกว่า “พาน ผูกแขนหมอพราหมณ์” เพื่อมอบและผูกแขนให้กับหมอสู่ขวัญ

ไขต้มสุก เป็นเครื่องสังเวยที่มีความหมายแทนขวัญ เพราะไขกับขวัญมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ ไข มีเปลือกหุ้มและขวัญที่มีร่างกายหุ้ม ชาวอีสานเชื่อว่าไขเป็นสัญลักษณ์ของการเกิดและเป็นศูนย์รวมจิตใจของ เจ้าของขวัญ เป็นเครื่องหมายของความเป็นสิริมงคล และบางคนยังเชื่อว่าขวัญชอบกินไขอีกด้วย

กล้วยสุก นิยมใช้กล้วยน้ำว้า จำนวน ๔ ลูก เพื่อเช่นสังเวยแก่เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่สิง สถิตอยู่ทั้ง ๔ ทิศ ชาวอีสานเชื่อว่ากล้วยเป็นสิ่งที่มิบุญคุณต่อมนุษย์ เพราะมารดาจะใช้กล้วยป้อนเป็นอาหารให้ ลูกน้อย

เทียน เพื่อจุดบูชาพระรัตนตรัย เปรียบเสมือนแสงสว่างของชีวิต เทียนที่ใช้ในพิธีมี ๒ ชนิด คือ

เทียนธรรมดา จะใส่ในพานบายศรีสู่ขวัญ จำนวน ๕ คู่

เทียนคิง (คิง แปลว่า ร่างกาย) เป็นตัวแทนของผู้ถูกเรียกขวัญ จะทำด้วยขี้ผึ้งและใช้ด้ายเป็น ไส้เทียน มีขนาดความยาวต่างกัน เช่น ถ้าเป็นการบายศรีสู่ขวัญคนป่วยจะวัดขนาดความยาวจากสะดือถึงร่อง คอของเจ้าของขวัญ ถ้าเป็นงานมงคลจะวัดรอบศีรษะที่เรียกว่า “เทียนเวียนหัว” เทียนนี้มีความหมายเป็นนัย ว่าเจ้าของขวัญนั้นได้มอบกายถวายตัวและใจแก่พระรัตนตรัยแล้ว การจัดพานบายศรีจะปักเทียนไว้บนสุดของ ยอดพานบายศรีสู่ขวัญ หมอสู่ขวัญจะจุดเทียนนี้บูชาก่อนเริ่มพิธี

ด้ายสำหรับผูกข้อมือหรือด้ายผูกแขน เป็นหนึ่งสิ่งของที่ขาดไม่ได้ มักทำจากด้ายดิบเพราะถือ ว่าเป็นสิ่งที่มีชีวิต โดยนำด้ายดิบมาจับเป็นวง ยาวพอที่จะพันรอบข้อมือได้ สำหรับคนธรรมดาจะใช้ วงละ ๓ เส้น สำหรับผู้มีฐานันดรจะใช้ วงละ ๕ เส้น ตามคำกล่าวโบราณที่ว่า “อาชญา ๕ ขี้ข้า ๓” เมื่อวงได้ครบแล้วจะ ใช้วิธีการเด็ดหรือดึงให้ขาดเป็นเส้น ๆ ห้ามใช้มีดตัด เพราะตามวิถีปฏิบัติจะใช้มีดตัดได้เฉพาะด้ายที่มัดศพ เท่านั้น ก่อนที่จะผูกแขนจะขมวดด้ายให้เป็นปมตรงกลางก่อน โดยมีความเชื่อว่าเป็นการผูกมัดสิ่งดีงามไว้ไม่ให้ หนีหายไป และที่ใช้วิธีการผูกที่ข้อมือเพราะผูกง่าย สะดวก และมีความเชื่อว่าเป็นทางเดินของขวัญและมีชีพจร เต้นตบ ๆ แสดงถึงความมีชีวิต เมื่อผูกไว้แล้วขวัญจะไม่หนีไปจากร่างกายได้ เวลาผูกจะมีการเอาด้ายผูกข้อมือ ปัดเข้าปัดออก ซึ่งการปัดเข้า หมายถึง การปัดเอาสิ่งที่ดีเป็นสิริมงคลเข้าไปอยู่ในตัว และการปัดออก หมายถึง การปัดเอาสิ่งชั่วร้ายและมลทินที่อยู่ในตัวออกไป

ขั้นตอนการประกอบพิธีบายศรีสู่ขวัญ

พิธีกรรมบายศรีสู่ขวัญอาจมีรูปแบบและขั้นตอนในการประกอบพิธีแตกต่างกันไปตามประเพณี นิยมของแต่ละท้องถิ่น แต่โดยภาพรวมแล้วจะมีประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

๑. ผู้ถูกเรียกขวัญและเจ้าภาพที่จัดพิธีจะไปติดต่อเพื่อหารือและวางแผนเกี่ยวกับการจัดงานกับ หมอสู่ขวัญและญาติมิตรเพื่อหาวันมงคลที่จะจัดพิธี และจัดเตรียมงาน

๒. การเตรียมงาน ผู้ถูกเรียกขวัญหรือเจ้าภาพจะมีการเหล่า (บอกบุญ, เชื้อเชิญ) ญาติพี่น้อง เพื่อน บ้าน และบุคคลเคารพนับถือให้มาร่วมงาน โดยก่อนวันจัดพิธี ๑ วัน ผู้ที่ได้รับเชิญบางส่วนจะมาช่วยเตรียมงาน เช่น การจัดเตรียมสถานที่ เตรียมพานบายศรีสู่ขวัญ เตรียมอาหาร ถ้ามีพิธีสงฆ์ด้วยก็จะมีกรไปนิมนต์พระสงฆ์ ไว้

๓. การจัดพิธีบายศรีสู่ขวัญ ตามวันเวลาและสถานที่ที่กำหนดไว้ เมื่อทุกฝ่ายพร้อมพิธีจะเริ่มขึ้น โดย หมอสู่ขวัญจะกำหนดให้ผู้ถูกเรียกขวัญนั่งหันหน้าไปในทิศมงคลและหันหน้าเข้าหาพานบายศรีสู่ขวัญ ทิศที่เป็นมงคลหรือทิศหัวใจเป็นในแต่ละวันจะแตกต่างกัน ดังนี้

- วันอาทิตย์ (อ) หัวใจเป็นอยู่ทิศอุดร
- วันจันทร์ (จ) หัวใจเป็นอยู่ทิศหรดี
- วันอังคาร (อ) หัวใจเป็นอยู่ทิศอีสาน
- วันพุธ (พ) หัวใจเป็นอยู่ทิศบูรพา
- วันพฤหัสบดี (อา) หัวใจเป็นอยู่ทิศอาคเนย์
- วันศุกร์ (พ) หัวใจเป็นอยู่ทิศพายัพ
- วันเสาร์ (ท) หัวใจเป็นอยู่ทิศทักษิณ

๔. การสู่ขวัญ การสวดขวัญ หรือการสูดขวัญ

การไหว้พระและการป่าวเทวดา ผู้ถูกเรียกขวัญยกมือไหว้หมอสู่ขวัญและจุดเทียนคาคิงหรือเทียนเวียนหัว ส่วนหมอสู่ขวัญจะจุดเทียน ๑ คู่ ปักไว้บนขันธ ๕ ยกขึ้นสาธุเหนือศีรษะ แล้วกล่าวคาบुชาพระรัตนตรัยว่า “อิมิ นาสักกาเรนะ ตัง พุทัง อภิปุชชยามะ อิมินา สักกาเรนะ ตัง อัมมัง อภิปุชชยามะ อิมินา สักกาเรนะ ตัง สังฆัง อภิปุชชยามะ จากนั้นหมอสู่ขวัญวางขันธ ๕ ลงบนพื้นด้านหน้าตัวเอง และให้ผู้ถูกเรียกขวัญและผู้ร่วมพิธีจะใช้มือขวาจับพานบายศรีสู่ขวัญ ตั้งจิตอธิษฐานขอให้เทวดาบันดาลให้เป็นไปดังที่ตั้งใจ ให้มาเป็นเกียรติและสักขี พยานในการทำพิธีการ ญาติพี่น้องที่นั่งล้อมเป็นวงด้านหลังก็จะร่วมกันตั้งจิตอธิษฐานให้เจ้าของขวัญมีความสุข ความเจริญเช่นกัน หมอสู่ขวัญจะสวดอ้อนวอนเทวดาให้มาชุมนุมหรือที่เรียกว่า การป่าวเทวดา

